

УДК 340.66

С.В. ЄВДОКІМЕНКО, канд. юрид. наук,
Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. заслуженого проф. М.С. Бокаріуса

СТАНОВЛЕННЯ НАУКИ ПРО СУДОВУ ЕКСПЕРТИЗУ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Ключові слова: *судова експертиза, судова експертологія, система судової експертології, загальна теорія судової експертизи*

Судова експертиза, як і криміналістика, виникла у зв'язку з потребами практики. Випадки запрошення в суд експертів були відомі ще в давньоримському судовому процесі, де в такій ролі виступали землеміри та спеціалісти з почерку, проте ці факти стосуються цивільного процесу. У кримінальному процесі перші згадування про судові експертизи пов'язані з медичною експертизою. Так, наприклад, в працях Гіппократа (400 р. до н.е.) розглядалися питання дослідження механічних пошкоджень на тілі тощо.

Після реформи 1864 року, яка співпала в часі із загальним науково-технічним прогресом, можна помітити прискорення розвитку застосування експертизи в суді і зростання її значення. Саме наприкінці XIX і початку XX сторіч у судовій практиці активно застосовується криміналістична експертиза, яка охоплювала групу експертиз, призначених головним чином для дослідження речових доказів. Виникають експертизи: технічна, економічна, хімічна, літературно-художня, історична; започатковуються спроби розробки психологічної експертизи, виникає спеціальна галузь фінансової експертизи – судово-бухгалтерська експертиза. Іншими словами, це були перші кроки становлення наукової та практичної експертної діяльності.

Вважаємо, що до нинішнього часу ця діяльність пройшла у своєму розвитку три етапи:

1) накопичення емпіричних знань, розробка і удосконалення наукових методів, засобів і методик дослідження речових доказів;

2) узагальнення емпіричного матеріалу і формування окремих експертних теорій;

3) систематизація накопичених знань і формування загальної теорії судової експертизи [1, с.257-258].

Вказані періоди ознаменувалися кількісним зростанням теоретичних знань про судову експертизу, являються фундаментальні роботи у галузі окремих родів (видів) криміналістичних експертиз, таких як почеркознавство (В.Ф. Орлова, Л.Е. Ароцкер, З.С. Меленевська, С.А. Ципенюк, Н.І. Клименко); трасологія (Б.І. Шевченко, Г.Л. Грановський, Ю.Г. Корухов, М.В. Салтевський); балістика (Б.М. Комаринець, Ю.М. Кубицький, Е.І. Сташенко, А.І. Установ, І.А. Сапожников); документознавство (В.К. Лисиченко, Д.Я. Мирський, А.А. Гусев); судово-портретна (В.А. Снетков, А.М. Зінін, З.І. Кірсанов) та інші. Поступово вченими досліджуються інші загальні питання у сфері судової експертизи, такі як теорія і практика криміналістичної ідентифікації, використання судово-фотографічних, мікроскопічних, фотоакустичних, ізотопних методів у експертизі; проведення узагальнення криміналістичних категорій (експертна методика, оцінка висновків експерта, експертна технологія); формулюються основи судово-експертної ситуалогії [2, с.231].

Поряд із зазначеними напрямками з'являються роботи, хоча й присвячені теорії криміналістичних експертиз, але такі, що за своєю сутністю розширюють її предмет, і таким чином формують основи загальної теорії судової експертизи. Це роботи А.В. Дулова, А.І. Вінберга, Ю.Г. Корухова, В.М. Нікіфорова, І.Л. Петрухіна, О.Р. Шляхова, О.О. Ейсмана, М.Я. Сегая та інших вчених.

Проте й нині є всі підстави вважати, що процес розвитку науки про судову експертизу не завершений. Діалектика наукового пізнання з очевидністю свідчить про нескінченність цього процесу, а нові дослідження в галузі судової експертизи лише підтверджують цю істину. Тому завданням нашої статті є дослідження історичного становлення нау-

ки про судову експертизу: починаючи від зародження такої ідеї до формулювання концепції загальної теорії судової експертизи. Її новизна полягає в аналізі деяких особливостей експертної діяльності.

Ідея формування спеціальної галузі наукових знань про судову експертизу отримала свій практичний вираз у 50-х роках спершу як науки про криміналістичну експертизу. Про необхідність існування вказаної теорії, але в межах криміналістичної техніки, писав А.І. Вінберг, розуміючи її як загальну методику вивчення речових доказів [3, с.86]. У 1959 році Ю.М. Кубицький [4, с.41] та О.Р. Шляхов зробили значні кроки вперед, поставивши питання про виділення криміналістичної експертизи з криміналістики у самостійну галузь знань.

У 1961 році А.І. Вінберг у одній з своїх статей звернув увагу на необхідність розробки загального вчення про судову експертизу [5, с.82], до цієї позиції приєднався й О.Р. Шляхов, висловивши свою думку про сутність науки судової експертизи, предметом якої є принципи, процесуальні умови й загальні логічні, фізико-технічні та хіміко-біологічні методи досліджень, а також методика та техніка проведення різних видів судової експертизи. Така теорія, на думку О.Р. Шляхова, не має характеру ні юридичної, ні технічної науки, а повинна знаходитись на межі між ними, бути «суміжною наукою» [6, с.8-9].

Отже, початкова стадія розвитку науки про судову експертизу відповідає точці зору, що її предметом є сукупність окремих процесуальних, організаційних і методичних питань проведення судових експертиз та криміналістичної техніки в цілому.

Враховуючи еволюцію наукового знання про судову експертизу, А.І. Вінберг та Н.Т. Малаховська у 1973 році висловили пропозицію щодо створення судової експертології – науки про закони та методологію формування, розвитку судових експертиз, закономірності вивчення їх об'єктів на основі застосування спеціальних пізнань, запозичених із базових (материнських) наук та від-

повідно трансформованих, що проводяться у межах правової регламентації та в тих організаційних формах, які забезпечують доказове значення по справі висновків судових експертів у кримінальному та цивільному судочинстві [7, с.49].

У 1970-х роках В.Д. Арсенєв розглядає науку про судову експертизу в аспекті доказування, вважаючи її складовою частиною сучасної теорії судових доказів [8, с.12-14]. Пізніше він уточнює своє бачення про предмет загальної теорії судової експертизи, визначаючи його складовим елементом науки кримінального процесу [9, с.7]. Конструктивним елементом розглядуваної концепції є введення в систему наукового знання положень про значення та функції судової експертизи в процесі доказування, що вирішує, зокрема, напрям розвитку науки про судову експертизу.

У 1978 році свою думку стосовно науки про судову експертизу висловив Р.С. Белкін, вважаючи, що судова експертологія (або загальна теорія судової експертизи - термін, більш доцільний на думку автора) має всі підстави для виділення в самостійну галузь наукового знання, якщо розглядати її як науку про закономірності виникнення та розвитку судових експертиз, процес експертного дослідження та формування його результатів, закономірностей, що проявляється в спільності методологічних та методичних основ. Аналіз змісту, спрямованості та соціального призначення дозволив автору віднести загальну теорію судової експертизи до юридичних наук [10, с.255].

Кінець 70-х та 80-х років характеризується виникненням у теорії судової експертизи перших структурно виражених концепцій загальнотеоретичного плану. Першою з них була концепція судової експертології А.І. Вінберга та Н.Т. Малаховської, представлена у 1979 році в посібнику «Судова експертологія (загальнотеоретичні та методологічні проблеми судових експертиз)».

Роботи А.І. Вінберга та Н.Т. Малаховської надають повне уявлення про концепцію но-

вої галузі знань, яку автори назвали «судова експертологія», за їх визначенням - галузь юридичної науки, яка вивчає закономірності, методологію, процес формування та розвитку наукових основ судових експертиз, а також вивчає їх об'єкти.

Система судової експертології включає декілька рівнів:

- фундаментальні базові (материнські) науки;
- предметні судові науки;
- галузі предметних наук;
- предметні судові експертизи [11, с.28-29].

Слід зазначити, що ряд позицій, викладених А.І. Вінбергом та Н.Т. Малаховською, викликали заперечення з боку інших науковців, тому наступна робота «Предмет та методологічні основи науки про судову експертизу – судової експертології» (1980 р.) містить значні зміни та доповнення до запропонованої концепції судової експертології. Зокрема, авторами зроблений висновок про те, що судова експертологія повинна досліджувати закономірності та методологічні проблеми теорії судових експертиз та не «опускатися» до рівня окремих видів експертиз як практичної, конкретної діяльності. Чим більш високий рівень при цьому буде досягнутий, тим ефективніше буде структура судової експертології [12, с.92].

Концепція судової експертології приваблювала своєю новизною та самим фактом формування нової науки, однак були й деякі суперечливі положення. Наприклад, О.Р. Шляхов стверджує, що загальна теорія судової експертизи – система знань про експертні дослідження (діяльність експертів), їх цілі, компетенцію окремих родів, видів та підвидів цих досліджень, предмети, об'єкти експертних досліджень, методи, що застосовуються експертами [13, с.76].

Слід зазначити, що в загальній теорії, на нашу думку, немає місця питанню компетенції окремих родів, видів та підвидів експертиз. Компетенція тієї чи іншої судової експертизи – предмет окремої теорії даного роду, виду експертизи, але не загальної теорії, що повинна відхилитися від окремого та висвіт-

лювати ті загальні питання, що об'єднують всі види та роди судових експертиз.

Низка важливих положень, що стосуються проблем змісту та структури судової експертології, а також її взаємовідносин із суміжними науками, розглянуті О.О. Ейсманом (1980 р.). Обговорюючи місце судової експертології в системі наукового знання, О.О. Ейсман вважає, що вона є, скоріше, частиною криміналістики – відстороненою, самостійною, що має специфічну проблематику, предмет та задачі; її слід вважати вченням про судову експертизу в системі науки криміналістики [14, с.65-72].

Проте нам здається не переконливим висновок, щодо якого прийшов автор у результаті своїх досліджень – після наведення комплексу доказів самостійного існування експертології він відносить вчення про судову експертизу до системи науки криміналістики.

На початку 90-х років увага питанню загальної теорії судової експертизи була приділена в монографічних роботах І.А. Алієва, Т.В. Авер'янової, Ю.Г. Корухова, С.Ф. Бичкової.

Розглянемо деякі з них. Наприклад, позиція Т.В. Авер'янової полягає у визначенні загальної теорії судової експертизи як системи світоглядних та праксеологічних принципів власне теорії та її об'єкта – експертної діяльності, окремих теоретичних побудов у цій галузі наукових знань, методів розвитку теорії та здійснення експертних досліджень, процесів та відношень – комплексне наукове відображення судово-експертної діяльності як єдиного цілого.

Визначаючи місце загальної теорії судової експертизи в системі юридичних наук, автор вважає, що вона представляє собою науку двоякої природи: і юридичну – за предметом та об'єктом пізнань, частково за функціями та витоками формування, та природничо-технічною – за усіма іншими критеріями.

Елементами розглядуваної системи наукового знання визначаються:

1. Концептуальні основи загальної теорії судової експертизи.

2. Вчення про закономірності формування

та розвитку судових експертиз.

3. Вчення про предмет та задачі судової експертизи.

4. Вчення про об'єкти судової експертизи, їх властивості та ознаки.

5. Вчення про суб'єктів судової експертизи.

6. Теорія процесів, відносин та цілей експертної діяльності.

7. Вчення про методи загальної теорії судової експертизи та експертного дослідження.

8. Вчення про засоби та форми комунікативної діяльності під час проведення судової експертизи та інформаційних процесах.

9. Теорія експертного прогнозування.

10. Окремі теорії окремих родів та видів судових експертиз [15, с.84-86].

Наведена концепція найбільш точно, на нашу думку, відображає структурні елементи загальної теорії судової експертизи та буде врахована у процесі власних наукових досліджень і формулюванні власної позиції з розглядуваного питання.

У 1997 році вийшла у світ колективна монографія «Основи судової експертизи. Частина I. Загальна теорія». Один з її авторів, Ю.Г. Корухов, вважає предметом загальної теорії судової експертизи вивчення закономірностей виникнення та співіснування матеріальних носіїв інформації про кримінально-релевантні та цивільно-релевантні обставини; виявлення, вилучення та дослідження цих об'єктів; використання під час експертного дослідження наукових даних і методів з різних галузей знань, що забезпечує обґрунтованість та достовірність висновку експерта, а також закономірностей процесу формування наукових основ судових експертиз, виділення притаманних їм загальних принципів, структурних зв'язків та співвідношень, синтезування та систематизація знань про судову експертизу як єдину систему, її інфраструктуру та процеси, що в них відбуваються; вивчення правил та понять, що розроблюються на основі загальної та окремої теорії та реалізуються в практичній експертній діяльності. Об'єктом загальної теорії судової експертизи може вважатися сама ек-

спертна діяльність з різноманітністю її аспектів, що розглядається в якості деякої єдиної системи та включає велику кількість компонентів [16, с.24-25].

Це визначення предмету загальної теорії судової експертизи навряд чи можливо визнати вдалим. Якщо й можливо віднести до її предмету закономірності виникнення та існування деяких матеріальних носіїв релевантної інформації, то вже закономірності виявлення, вилучення цих об'єктів ніяк до них не відносяться. Не відноситься до предмету загальної теорії і використання під час проведення експертиз даних та методів інших наук – це галузь експертної технології, що виражається в експертних методиках.

Таким чином, пік наукових досліджень у цій сфері наступає у 80-х та першій половині 90-х років. Зусиллями ряду вчених у ті часи були сформульовані концептуальні основи цієї загальної теорії, її структура та функції. Проте, в межах окремих і загальної теорії судових експертиз існує чимало невирішених питань, на що далі буде звернена детальна увага.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверьянова Т. В. Этапы развития судебной экспертизы / Т. В. Аверьянова // Ученые-криминалисты и их роль в совершенствовании научных основ уголовного судопроизводства : материалы межвузов. науч.-прак. конф. (к 85-летию со дня рождения Р.С. Белкина): в 2-х ч. – Ч.1. – М., 2007 – С. 257-266.

2. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : монографія / А. В. Іщенко ; за ред. І. П. Красюка. – К. : НАВСУ, 2003. – 359 с.

3. Винберг А. И. О сущности криминалистической техники и криминалистической экспертизы / А. И. Винберг // Советское государство и право. – 1955. – № 8. – С. 84-87.

4. Куйбицкий В. М. Пограничные вопросы судебной медицины и криминалистической экспертизы / В. М. Куйбицкий // Вопросы судебной медицины и криминалистики. –

Алма-Ата, 1959. – С. 40-43.

5. Винберг А. И. Насущные вопросы теории и практики судебной экспертизы / А. И. Винберг // Советское государство и право. – 1961. – № 6. – С. 81-85.

6. Шляхов А. Р. О предмете судебной экспертизы / А. Р. Шляхов // Вопросы судебной экспертизы. – Тбилиси, 1962. – С. 8-14.

7. Винберг А. И. Судебная экспертология – новая отрасль науки / А. И. Винберг, Н. Т. Малаховская // Социалистическая законность. – 1973. – № 11. – С. 40-53.

8. Арсеньев В. Д. Содержание, предмет и задачи общей теории судебной экспертизы / В. Д. Арсеньев // Вопросы теории судебной экспертизы : сб. науч. тр. ВНИИСЭ. – 1977. – № 31. – С. 12-18.

9. Арсеньев В. Д. Соотношение понятий предмета и объекта судебной экспертизы / В. Д. Арсеньев // Проблемы теории судебной экспертизы : сб. науч. тр. ВНИИСЭ. – 1980. – № 44. – С. 5-12.

10. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики: в 3-х т. / Р. С. Белкин. – Т. 2. – М. : Юрид. лит., 1978. – 320 с.

11. Винберг А. И. Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз) : научное пособие / А. И. Винберг, Н. Т. Малаховская. – Волгоград, 1979. – 120 с.

12. Винберг А. И. Предмет и методологические основы науки о судебной экспертизе – судебной экспертологии / А. И. Винберг, Н. Т. Малаховская // Экспертные задачи и пути их решения в свете НТР : сб. науч. трудов ВНИИСЭ. – 1980. – Вып. 42. – С. 90-94.

13. Словарь основных терминов судебной экспертизы. – М., 1980. – 88 с.

14. Эйсман А. А. Экспертология в системе научного знания / А. А. Эйсман // Экспертные задачи и пути их решения в свете НТР : сб. науч. тр. ВНИИСЭ. – 1980. – Вып. 42. – С. 65-72.

15. Алиев И. А. Концептуальные основы общей теории судебной экспертизы / И. А. Алиев, Т. В. Аверьянова. – Баку, 1992. – 144 с.

16. Корухов Ю. Г. Предмет общей теории судебной экспертизы / Ю. Г. Корухов // Основы судебной экспертизы. – Ч. 1. Общая теория. – М., 1997.

Євдокіменко С. В. Становлення науки про судову експертизу: історичний аспект / С. В. Євдокіменко // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 145–149 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09ecveia.pdf>

Досліджено погляди науковців щодо науки судової експертизи в різні історичні періоди, починаючи від зародження такої ідеї до формулювання концепцій загальної теорії судової експертизи; наведено структуру загальної теорії судової експертизи.

Євдокименко С.В. Становление науки о судебной экспертизе: исторический аспект

Исследованы взгляды научных работников о науке судебной экспертизы в разные исторические периоды, начиная от зарождения такой идеи к формулированию концепций общей теории судебной экспертизы; приведена структура общей теории судебной экспертизы.

Evdokimenko S.V. Becoming of a Science about Judicial Examination: Historical Aspect

Sights of science officers about a science of judicial examination in the different historical periods are investigated, starting from origin of such idea to a formulation of concepts of the general theory of judicial examination; the structure common is given the theory of judicial examination.